

Osmanlı'da modern kütüphanecilik için önemli bir aşama

DEVİR-İ HAMİDÎ KATALOGLARI

GÖKSEL BAYKAN

KATALOGLAR gerek okuyucu gerek kütüphaneciye sağladığı faydalar açısından vazgeçilmez kaynaklardır.

Osmanlı Devletinde kurulan ilk kütüphanelerin vakfiyelerinde bağışlanan kitaplarla ilgili bir listenin olması hemen göze çarpmaktadır. Koleksiyonların zenginleşmesine paralel olarak bu listeler 17. yüzyıldan itibaren daha da ayrıntılı hale getirilmiştir. Bu yüzyılda ekli vakfiye listelerinin yanısıra ayrıca “defter” adı verilen müstakil kataloglar yapılmaya başlanmıştır.

19. yüzyıldan itibaren özellikle okuyuculara kaynaklık ve rehberlik etmek üzere “el defteri” adı verilen kataloglar hazırlanmıştır. Tanzimata kadar yapılan kataloglarda genellikle basit bir usul takip edilmiştir.

Başlangıçta kataloglar ilmiye sınıfı tarafından hazırlanırken 19. yüzyıldan itibaren hafız-ı kütüb, evkaf müfettişi ve evkaf katibi tarafından hazırlanmıştır. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren vakıf kütüphanelerinin sayısının artması ve umumi kütüphane kurma fikri ile okuyucu ve kütüphanecilere kolaylık sağlamak, eserlerin bibliyografik denetimini yapmak için başta İstanbul olmak üzere birçok şehirdeki kütüphanenin katalog, indeks ve bibliyografyalarının yayınlandığı görülmektedir.

Osmanlı Devletinde ilk toplu katalog çalışmasını 1850-1854 yılları arasında Ali Fethi bey yapmıştır. Meclis-i Maarif üyesi de olan Ali Fethi bey kütüphanelerin ihtiyaç duyduğu katalog ve fihrist eksikliğini görerek “bilad-ı selâse” adı verilen Üsküdar, Galata ve Eyüp kütüphanelerindeki yazma kitapların bilgilerini ihtiva eden *el-Asârü'l-aliyye fî Hazâinü'l-Kütübi'l-Os-*

maniye adını verdiği bir katalog denemesi meydana getirmiştir. Katalogda her yazma eserin İstanbul'da hangi kütüphanede bulunduğu belirtildikten sonra eserler konularına göre bir araya getirilmiştir. Her kitabın yazarının adı, unvanı, doğum ve ölüm tarihleri verilmek istense de bu hususlar çoğunlukla gösterilmemiştir. İstanbul'daki kütüphanelerle sınırlı bu katalog çalışması alanda yapılan ilk ciddi girişim olması açısından önem taşımaktadır. Biraz karışık olmasına rağmen İstanbul'daki 36 kütüphanede bulunan kitapların listesini veren ilk kaynaktır.

Kütüphanelerin 1869'da Maarif Nezaretine devredilmesiyle katalogların hazırlanması, basılması ve neşri konusundaki faaliyetlerin daha etkin ve verimli yapıldığı görülmektedir. Kütüphane kataloglarının hazırlanması ile ilgili 5 Eylül 1883 tarihli bir belgede Hamidiye, Yeni Cami, Köprülü, Ragıp Paşa, Damat İbrahim Paşa ve Atıf Efendi kütüphanelerinin yazılma işlemlerinin iki muavin, iki memur ve iki katip ile tamamlandığı öğrenilmektedir. Bu belgede Yeni Cami Kütüphanesinin kataloğunun tamamlandığı ve yakın bir zamanda “tab” ve neşr edileceği” dile getirildikten sonra pek çok kütüphanenin daha kataloğunun hazırlanacağı beyan edilmektedir.

II. Abdülhamid kütüphanelere ve kütüphanecilik çalışmalarına büyük önem vermiş, 1882'de kütüphanelerin kataloglanması çalışmasını başlatmıştır. Türk kütüphaneciliği için çok önemli bir adım olan bu çalışma 12 yıl sürmüştür. Avrupa'da tahsilini görmüş ilk muallim ve mürebbilerimizden Selim Sabit Efendi kütüphane kataloglarının yapılması işine öncülük ederek ilk önce Bahçekapı'daki I. Abdülhamid Kütüphanesinin fihristini hazırlamıştır. Katalogların hazırlanma işi devam

ederken basım faaliyetleri de başlamıştır. 1300-1312 yılları arasında İstanbul'daki 69 kütüphanenin (83 koleksiyon) kataloğu 40 cilt halinde basılmıştır. Bu fihristlerin 15'i mülhak olarak ve 9'u da bir arada basılmıştır. Bu kataloglar II. Abdülhamid döneminde yayınlandıkları için “Devir-i Hamîdî katalogları” olarak adlandırılmıştır.

Devir-i Hamîdî kataloglarının mukaddime kısmı şu şekildedir:

“İstanbul ve bilâd-ı selâse vaki kütüphanelerdeki kütüb-i mevcudenin her nasılsa şimdiki kadar matlub vechle defterleri tab etdirilememiş idi, amâl-i mea'al-i iştimâl-i şahâneleri daima neşr-i ma'ârif masruf olan pâdişah-ı marifet-perver ve şehin-şâh-ı adalet-küster (Sultan Abdülhamid-i Sani) Efendimiz hazretlerinin müesser-i celile-i mülkdârlarına bir ilave-i cemile olmak ve erbâb-ı ilm ve mütalaanın müracaatını teshil itmek üzere bu kere ... kütüphanesinde mevcûd kütüb-i neffisenin işbu defteri Maarif Nezaret-i celilesi tarafından tab' u temsîl kılınmıştır.”

Devir-i Hamîdî katalogları kitapların numaraları, adı, dili, yazı türü, cilt sayısı, yazı türü, müellif adı, müellifin ölüm tarihi ve mülahazat kısmından oluşmaktadır. Katalogların birçoğunun sonunda hangi disiplinde ne kadar kitap bulunduğu konusunda bir fihrist bulunmaktadır. Bazı ciltlerin sonunda doğru-yanlış cetveli yer almaktadır. Kataloglar, birtakım kurallara uygun olarak hazırlanmaması, kitap ve müellif adı indeksi bulunmaması ve baskı hatasından kaynaklanan bazı eksik ve yanlışlar taşımalarına rağmen günümüzde de kullanılmaktadır. █

KAYNAKÇA

Malik Yılmaz ve İbrahim Göksel Baykan, *Türk Kütüphaneciliğinde Önemli Bir Adım: Devir-i Hamîdî Katalogları*, Hiperlink Yayınları, 2018.